

Tasarımda Güncelleşme

Ulusal Tasarım Kongresi
Yıllık Kitabı

2.4. Kasım 1995 Tarih ve 22454 Sayılı Resmi Gazetede Yayımlanan BİK/TPE:95/1 Nolu Ücret Tebliği

5 Kasım 1995 tarihinde yürürlüğe giren bu Tebliğin 3 SAYILI CETVELİNDE, Endüstriyel Tasarım İşlemleri ile ilgili olarak Enstitüce alınacak ücretler yer almaktadır.

3. Sonuç

Yukarıda belirtilen ulusal mevzuat çerçevesinde; etkin bir koruma ile yaratıcılığın teşviki yoluyla araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde artış ve bunun ulusal ekonomiye katkısı sonuçları doğacaktır.

“Tasarımda Evrenselleşme”

2. Ulusal Tasarım Kongresi

13-15 Mart 1996

İ.T.Ü./İstanbul/Türkiye

Tasarım Kavramının Hukuktaki Gelişimi ve Endüstriyel Tasarımların Korunmasına İlişkin Ülkemizdeki Yasal Düzenlemeye Yansımaları

Gülay Hasdoğan

O.D.T.Ü. Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümü

ÖZET: Bu bildirin amacı, tasarım kavramının Hukuktaki tasarım koruması ve ürün sorumluluğu ilkeleri çerçevesinde geçirdiği evrimi irdelemek; tasarımın mesleki tanımlarıyla değişik ülkelerin yasalarındaki tanımları karşılaştırarak, ülkemizdeki endüstriyel tasarımların korunmasına ilişkin Kanun Hükmünde Kararıname yapılan tasarım tanımının geçirdiği süreci ve vardığı noktayı tartışmak, dolayısıyla da bu yasal düzenlemenin koruma şartlarına ve kapsamına açıklamalar getirmektir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Tasarım, Tasarım Koruması, Ürün Sorumluluğu, Tasarım Hukuku, Endüstriyel Tasarım.

1. Giriş

Tasarım kavramı gerek tasarımcılara belirli haklar sağlayan tasarımların korunmasına ilişkin yasal düzenlemelerde, gerekse bu hakların karşılığında sorumluluklar yükleyen ürün sorumluluğuna (*Product Liability*) ilişkin kanunlarda zaman içinde değişime uğramıştır. Bu anlayış değişimlerinin bir kısmı, dünyada son yıllarda yapılan yasal düzenlemelere doğrudan yansırken, bir kısmı da bu düzenlemelerin çalışmaları sırasında yapılan tartışmalarda kalmıştır. Gümrük Birliğine geçiş sürecinin bir parçası olarak, ülkemizde son iki yılda fikri ve sınai mülkiyet haklarının korunmasına ilişkin yasal düzenlemelerde çok önemli adımlar atılmıştır. Fikir ve Sanat Eserleri Kanununda değişiklikler yapılmış,¹ endüstriyel tasarımların² ve buluşların³ korunmasına ilişkin düzenlemeler ise yürürlüğe

¹ 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine İlişkin 4110 Sayılı, 7.6.1995 Kabul Tarihli Kanun, *Resmi Gazete*, 12 Haziran 1995, Sayı: 22311.

² Endüstriyel Tasarımların Korunması Hakkında 554 Karar Sayılı Kanun Hükmünde Kararname, *Resmi Gazete*, 27 Haziran 1995, Sayı: 22326. Değişiklikler: 4128 Sayılı, 3.11.1995 Kabul Tarihli Kanun, *Resmi Gazete*, 7 Kasım 1995, Sayı: 22456

³ Patent Haklarının Korunması Hakkında 551 Karar Sayılı Kanun Hükmünde Kararname, *Resmi Gazete*, 27 Haziran 1995, Sayı: 22326. Değişiklikler: 4128 Sayılı, 3.11.1995 Kabul Tarihli Kanun, *Resmi Gazete*, 7 Kasım 1995, Sayı: 22456

konmuştur. Bunların arasında endüstriyel tasarımların korunması ülkemizde ilk kez bir yasal düzenlemeye konu olmuş, gerek bu nedenle, gerekse endüstriyel tasarımın çok yeni de bir meslek olması nedeniyle ülkemiz sanayicisi ve iş adamları açısından pek çok bilinmeyen içerdiğine tanık olunmuştur. Bu nedenle bu yasal düzenlemede kullanılan tasarım tanımının açılmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

1995 yılının Şubat ve Haziran ayları arasında Sanayi ve Ticaret Bakanlığına bağlı olan Türk Patent Enstitüsü bünyesinde gerçekleştirilen Endüstriyel Tasarımların korunmasına ilişkin yasal düzenlemenin hazırlık çalışmalarına Endüstriyel Tasarımcılar Meslek Kuruluşu da katılmıştır. Böylelikle bir yasanın hazırlık çalışmalarına Türkiye'de ilk kez yansıyan tasarımcı bakış açısının da katkısıyla, sonuç düzenlemedeki tasarım tanımı, dünyada bu konudaki son tartışmaları izleyen ve hatta bu tartışmaların henüz yasal düzenlemelere yansımamış öğelerini de içeren bir anlayışla yapılmıştır. Bu bildirin amacı tasarım kavramının Hukukta geçirdiği evrimin ışığında ülkemizdeki yasal düzenlemede geldiği noktayı açıklamaktır.

2. Tasarım korumasında 'tasarım' kavramı

Tasarımlar ve buluşlar, endüstriye yenilikler getiren fikir ürünlerinin korunmasıyla ilgili yasaları düzenleyen sınai mülkiyet sisteminin en önemli öğelerindendir. Ülkemizdeki yasal düzenlemelere göre, yeni, tekniğin bilinen durumunu aşan ve endüstriye uygulanabilir buluşlar, patentlenerek, patent kanunu ile korunurlar; tasarımlar ise tescillenerek yeni ve ayırt edici niteliğe sahip olmak koşuluyla endüstriyel tasarımların korunması hakkındaki yasal düzenleme çerçevesinde korunurlar.

Sınai mülkiyet haklarına ilişkin hukuka göre tasarım ve buluş arasındaki ayırım, 'tasarım'ın bir ürünün 'görünüş' (*appearance*) özelliklerine, 'buluş'un ise 'işlevsel ve yapısal' (*functional and constructional*) özelliklerine ilişkin olmasıdır.⁴ Örneğin telefonun çalışma prensibi patent hakkının koruma çerçevesine, değişik kullanıcı ve tüketici gereksinimlerine göre yeni biçimlere bürünmesi ise tasarım korumasının kapsamına girer.⁵

JOHNSTON, D., 1989, *Design Protection: A Practical Guide to the Law on Plagiarism for Manufacturers and Designers*, Londra: The Design Council.

HASDOĞAN, G. ve KORKUT, F., 1996, Endüstriyel Tasarımların ve Diğer Sınai Mülkiyet Haklarının Korunmasına İlişkin Yasal Düzenlemeler ve Türkiye'nin Gereksinimleri, Sürekli Eğitim Merkezi Seminer Metni, 2 Şubat 1996, Ankara: ODTÜ-SEM.

2.1 Tasarımın tanımı

Tasarımın çağdaş tanımlarını inceleyecek olursak, bu etkinliğin buluşu da kendiliğinden içerdiğini görürüz. Bu tanımlardan birkaçını gözden geçirelim:

"Tasarım, önceden varolmayan yeni ve yararlı şeyler meydana getirmeyi içeren yaratıcı bir etkinliktir"

"Tasarım insan yapımı nesnelere değişimi başlatmaktır"⁶

"Tasarım bir amaca yönelik problem çözme etkinliğidir"⁷

David Pye⁸ buluş ve tasarım arasında önemli bir farklılık bulunmasına rağmen tasarımcıların sık sık buluş yaptıklarını öne sürer. Tasarım ve buluşun arasındaki farkı ise şu şekilde ifade eder. "Buluş bir prensibin keşfedilme sürecidir. Tasarım ise o prensibin uygulanma sürecidir." Her buluş kendisini vücuda getirecek tasarımlara gereksinim duyar. Buluştaki fikir tektir, fakat bu fikri ifade edecek tasarım fikri sonsuz sayıdadır.

Endüstriyel tasarım mesleği, genel olarak tasarım etkinliğinin seri halde üretilen nesnelere uygulanması olarak tanımlanır. Uluslararası Endüstriyel Tasarımcılar Kuruluşları Konseyi, ICSID'in tanımına göre endüstriyel tasarımcı ".. endüstriyel yöntemlerle seri halde üretilen objelerin malzemesini, yapısını, mekanizmasını, şeklini, rengini, yüzey özelliklerini ve dekorasyonunu belirlemek üzere eğitilerek, teknik bilgi, deneyim ve görsel duyarlılık kazanmış kişidir." Endüstriyel tasarımcı ölçeği toplu işneden uçağa kadar değişen son derece geniş ürünler evreninde çalışmasını bu ürünlerin insanla kurduğu ilişkiye odaklar. Bu ilişki çerçevesinde tasarımcının göz önüne aldığı noktalar ürünün ergonomisi, güvenliği, kullanılabilirliği, kullanıcıyla kuracağı iletişimi, tüketicinin beğenisine hitap etmesi vb. dir.

Sınai mülkiyet sistemi içinde buluşlardan farklı olarak tasarımı, bir ürünün "görünüş" özellikleri tanımına indirgeyen anlayış pek çok ülkenin tasarım korumasıyla ilgili yasal düzenlemelerindeki tasarım tanımına da yansımıştır. Örneğin Avrupa Birliğinin Topluluk Tasarımı Kanun Önerisine⁹ göre tasarım "bir ürünün bütünü veya bir parçasının çizgiler, hatlar, renkler, biçim ve/veya malzemeler gibi unsurlarının sonucunda oluşan görünüş"tür. İngiltere'nin¹⁰ tanımına göre de "Tasarım, bir nesneye herhangi bir endüstriyel yöntemle uygulanmış, sonuç üründe göze hitap eden ve gözle değerlendirilen biçim, kurgu, desen veya bezeme özellikleridir." Son yıllarda bu konuda yapılan yasal düzenlemelerin tartışmaları izlendiğinde, tasarım için yapılan bu tanımın özellikle mesleki açıdan dar kapsamlı

⁶ JONES, J. C., 1980, *Design Methods: Seeds of Human Futures*, New York: Wiley.

⁷ ARCHER, L. B., 1965, *Systematic Method for Designers*, London: The Design Council.

⁸ PYE, David, 1964, *The Nature of Design*, Londra: Studio Vista.

⁹ The European Community, 1994, Proposal for a European Parliament and Council Regulation on Community Design, *Official Journal of the European Communities*, V: 37, C29, 31 Jan. 1994, (Article 3a).

¹⁰ The Registered Designs Act 1949, madde 1. (Ekim 1989'da düzeltilmiş)

bulunduğu gözlenmiştir. Örneğin, Avusturalya'nın 1994'de oluşturduğu taslak çalışmaları sırasında yapılan tartışmalarda¹¹ tasarım meslek kuruluşlarından görüşler istenmiş, bunun sonucunda varolan tanımların modası geçmiş ve çağdaşlıkla bağdaşmayan bir tasarım anlayışını yansıttığı, bu nedenle de dar bir değerlendirme kapsamına soktuğu görüşü edinilmiştir. Bu ve bunun benzeri tartışmalar ülkemizdeki yasal düzenlemenin hazırlık komisyonunda da yapılmış ve bu tanımlara şu eleştiriler getirilmiştir:

1. Bir tasarımın korunabilecek özelliklerinin sadece gözle algılanabilir unsurlara indirgenmesi, diğer algı türlerine hitap eden özelliklerin dışlanması anlamına gelir. Böyle bir tanım çerçevesinde, Richard Sapper'in Alessi için yaptığı tren sesi çıkaran çaydanlığı korunamayabilirdi. Yine aynı şekilde gözle algılanamadığı için bir otomobil koltuğunun esneklik özelliği veya direksiyonunun yumuşaklık özelliği tasarım etkinliğinin bir katkısı olmasına rağmen bu kanun çerçevesinde korunamayacaktı.
2. Tanımda çizgiler, hatlar gibi görünüş özelliklerinden sanki ürünün işlevinden, yapısından, ergonomisinden bağımsız unsurlar gibi bahsedilmekteydi. Halbuki tasarım etkinliğinin özünde öncelikle işlevsellik, kullanılabilirlik, üretilebilirlik, satabilirlik gibi ölçütler göz önüne alınır, sonuçtaki görünüş ve biçim bunların bir sentezi olarak ortaya çıkardı. Tanımda tasarımın özünde yatan bu tür fikirlerin korunmasına hiç değinilmemekte, bu özün sadece yüzeysel bir ifadesi korunmaktaydı.

Şekil 1. Tasarım etkinliğinde düşünce sürecinin öğeleri

Tasarım etkinliğinin doğası ve tasarımın çağdaş anlamdaki tanımları tekrar düşünülecek olursa hukukta geçen bu tasarım tanımları tasarım etkinliğinin sonundaki ifade biçimine yoğunlaşmaktadır. Bunun hukuksal açıdan çeşitli nedenleri vardır. Şekil 1'de tasarımcının, kullanıcının gereksinimlerini karşılayan bir tasarımı oluştururken geçtiği düşünce sürecinin öğeleri kısaca belirtilmiştir. Tasarım, çoğunlukla pazardaki bir boşluktan, teknolojinin getirdiği bir yenilikten veya benzeri nedenlerden doğan bir gereksinimi karşılamak amacıyla yapılır. Tasarımcının, yaratıcı sürecin içinde bu gereksinimi karşılamak üzere ürettiği çözümler ürünün işlevi, yapısı ve kullanılabilirliği ile yakından ilişkilidir. Sonuçta getirilen çözüm bütün bu faktörleri değişik ağırlıklarla içeren bir sentezdir ve çizgiler, hatlar, renkler, biçim ve doku gibi nesnenin "insan duyularıyla algılanabilen özellik ve unsurlarıyla" ifade edilir. Bu "özellik ve unsurların bütünü" tasarımın ve arkasındaki düşüncenin belli bir lisanla ifade edilmiş şekli olarak düşünülebilir. Renkler, çizgi ve biçim gibi

unsurlar da bu lisanın gramerinin öğeleridir. Hukuktaki tasarım tanımları iki nedenle bu gramer üzerine yoğunlaşmıştır.

1. Tasarım hakkı ürünün işleyiş prensibini ve işlevinin arkasındaki ana fikri korumaz, bunların ortaya çıkış biçimini korur. Çünkü işlev ve prensipteki yenilikler zaten patentin koruma kapsamına girmektedir.
2. Bir tasarımın diğer bir tasarımın hakkını ihlal edip etmediği karşılaştırmalı bir değerlendirme sonucunda anlaşılır. Böyle bir değerlendirmede ölçüt olarak "kullanışlılık", "işlevsellik" veya estetik gibi subjektif ölçütlerdense, objektif olarak algılanabilir unsurların karşılaştırılması tercih edilir.

Bütün bunlar göz önüne alınarak ülkemizdeki yasal düzenlemenin 3. maddesinde tasarım şu şekilde tanımlanmıştır:

"Tasarım" bir ürünün tümü, veya bir parçası veya üzerindeki süslemenin, çizgi, şekil, biçim, renk, doku, malzeme veya esneklik gibi insan duyuları ile algılanan çeşitli unsur veya özelliklerinin oluşturduğu bütünü ... ifade eder"

Burada "görünüş" kelimesinin yerine "algılanan unsur" teriminin seçiliş nedeni yukarıda da belirtildiği gibi kapsamı sadece görme değil, işitme ve dokunma gibi diğer insan duyularıyla da algılanabilirliği içerecek şekilde genişletmektir. Bunu vurgulamak üzere örnek olarak sayılan unsurların içinde "doku", "malzeme" ve "esneklik"e de yer verilmiştir.

2.2 Tasarımın "ürün"e uygulanıyor olması

Tasarım koruması ile ilgili yasal düzenlemelerde prensip olarak "tasarım" ve uygulandığı "ürün" birbirinden ayrı tutulur. Bu nedenle de ilgili metinlerde üründen bahsedilirken "tasarımın uygulandığı ürün" (*the product to which the design is applied*) terimi kullanılır. Bunun nedeni, korunması gerekenin ürün değil tasarım olması ve ürünün bu tip düzenlemelerle tekel altına alınmamasının gerekliliğidir. "Biçim işlevin sonucudur" anlayışını izleyen modernist tasarımın savunucuları bu ifade biçimine karşı çıkmışlardır. Bu savunuya göre tasarım ürünün doğal bir parçasıdır ve birbirinden ayrılamaz. Bu ifade, ancak ürün sabit bir biçime sahipse ve getirilen tasarım o ürünü sabit biçiminden ayırt ettirecek kadar farklıysa geçerli olabilir. Bu durumda üç boyutlu bir nesneye uygulanan iki boyutlu süslemeler ancak bu şekilde ifade edilebilir.¹⁰ Bu eleştiriler doğrultusunda, Avrupa Birliği'nin kanun tasarısında "tasarımın bütünleştiği ürün" (*the product in which the design is incorporated*) biçiminde ek bir ifade kullanılmıştır. Tasarı, tanımında süslemeleri de tasarım olarak kabul ettiği için üründen bahsederken "veya" bağlacı ile her iki terimi de kullanılmaktadır. Benzer bir şekilde, ülkemizdeki düzenlemelerde de üründen bahsedilirken "tasarlanan veya tasarımın uygulandığı ürün" terimi kullanılmıştır.

¹¹ Australian Law Reform Commission, 1994, "Designs", Discussion Paper 58, Sydney.

2.3 Ayırt edici nitelikte tasarım ve bilgilenmiş kullanıcı

Yukarıda belirtildiği gibi, İngiltere'nin 1949'da kabul ettiği Tescilli Tasarımlar Kanununda kullanılan "göze hitap eden" ifadesi de çağdaş düzenlemelerde terkedilmiştir. Bu ifade, bir tasarımın diğer bir tasarımın hakkına tecavüz edip etmediği değerlendirilirken tüketicinin beğenisini ön plana çıkarmaktaydı. Halbuki, tüketici bir ürünü satın alırken estetik çekiciliğin yanısıra, işlevsel üstünlüğü de göz önüne alabiliyordu. Bir tasarımı taklitinden ayırmak için benimsenecek değerlendirme ölçütü, onun tüketicinin gözündeki çekiciliği değil, o ürünü daha önce kullanmış ve az çok bilen bir tüketicinin algılayabildiği ayırt edici niteliği olmalıydı. Nitekim Avrupa Birliği'nin kanun taslağında, korumanın kapsamı belirlenirken, bir tasarımın yeni ve ayırt edici nitelikte olması ilkesi benimsenmiş,¹² ayırt edici niteliğin değerlendirilmesinde ise tüketicinin gözüne hitap etme ilkesi dışlanarak, "bilgilenmiş kullanıcı" (*informed user*) tarafından aynı türdeki ürünlerle önemli derecede benzerlik gösterdiğinin algılanabilmesi ölçütü kullanılmıştır. Ülkemizdeki düzenlemede de aynı prensip benimsenmiş, 7. maddede tanımlanmıştır.

3. Ürün sorumluluğu ve tasarımın artan önemi

Ürün sorumluluğuna ilişkin yasal düzenlemeler, kullandığı üründen zarar gören tüketiciye haklar sağlar. Dolayısıyla tasarım korumasının üreticiye sağladığı yeni hakların karşılığında, ürün sorumluluğuna ilişkin yasal düzenlemeler de çeşitli sorumluluklar yüklemektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin 35 yıl önce başı çekerek uyguladığı, üründe mutlak sorumluluk (*strict liability*) ilkelerini, pek çok Avrupa ülkesiyle birlikte bugün, Avrupa Birliği de benimsemiştir. Bu ilkeler doğrultusunda oluşturulan düzenlemelere göre, kullandığı üründen zarar gören bir tüketicinin üreticiden tazminat talep edebilmesi için ürünün hatalı olduğunu ve zarara da bu hatanın yol açtığını kanıtlaması yeterlidir.¹³ Bu konuda yapılmış eski düzenlemelerin tersine üreticinin ihmali kanıtlamak zorunda değildir.

Mutlak sorumluluk ilkelerinin "hatalı ürün" (*defective product*) kavramını öne çıkarması, ürünlerin başarısızlığının, tasarım hatalarından kaynaklandığı görüşünü yaygınlaştırmıştır. Böylelikle de bir ürünün güvenliğinde tasarımın katkısının çok önemli olduğu anlayışını yerleştirmiştir.

4. Sonuç

Tasarım kavramının hukuktaki kullanımı geçtiğimiz yüzyılın ortalarından bu yana değişen mesleki uygulama tarzlarının etkisiyle çeşitli anlayış değişimlerine uğramıştır. Bu anlayış değişimlerinin yasaların metinlerindeki ve ilgili tartışmalardaki terimlere yansımaları Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Tasarımın hukuki tanımlarındaki değişimlerin terimlere yansımaları.

Klasik tanımlamalar	Çağdaş tanımlamalar
görünüş özellikleri	algılanabilen özellikler
tasarımın uygulandığı ürün	tasarlanan ürün
göze hitap eden tasarım	ayırt edici nitelikte tasarım
tüketici için tasarım	kullanıcı için tasarım
güvenli ürün	güvenli tasarım
üreticinin ihmali	tasarım hatası

Bu değişimler özet olarak ifade edilecek olursa, tasarımı yüzeysel bir görünüş efekti olarak gören anlayış, fonksiyonel üstünlüğün de tasarımın önemli bir getirisi olduğunu kabul eden anlayışa; tasarımın hedef kitlesini 'tüketici' (ürünü satın alan kişi) olarak gören anlayış ise, bu kitleyi 'kullanıcı' olarak gören anlayışa doğru bir değişim göstermiştir.

¹² Ayırt edici nitelik terimi, AB'nin tanımlarındaki "*individual character*" terimini karşılamak üzere kullanılmıştır; fakat kelime anlamı AB'nin daha eski tarihli tasarımlarında (EC Green Paper) kullandığı "*distinctive quality*" terimine daha yakındır.

¹³ The European Community, 1985, Council Directive of 25 July 1985 on the Approximation of the Laws, Regulations and Administrative Provisions of the Member States Concerning Liability for Defective Products, *Official Journal of the European Communities*, v.1 210 n:29.